

GEOGRAFIA
LITERÀRIA

Andorra

11

Llorenç Soldevila i Balart

Pòtic

Llorenç Soldevila i Balart

GEOGRAFIA
LITERÀRIA

11

Andorra

Pròleg: Vicenç Villatoro

L'edició d'aquest llibre
ha comptat amb el suport de

Govern d'Andorra

En el moment de morir (desembre de 2022), Llorenç Soldevila havia deixat pràcticament enllestit el present volum, del qual només ha calgut polir-ne detalls. L'equip d'Endrets.cat, col·laborador d'ell, ha entomat la responsabilitat de mantenir i renovar el portal web i, alhora, de preparar l'edició del darrer volum pendent d'aquesta Geografia Literària.

UVIC
UNIVERSITAT DE VIC
UNIVERSITAT CENTRAL
DE CATALUNYA

Glossa, grup de recerca en Lingüística aplicada,
Didàctica i Literatura

Primera edició: gener del 2024

© Hereus de Llorenç Soldevila i Balart

Drets d'edició:
Raval Edicions, SLU, Pòrtic
Diagonal, 662-664
08034 Barcelona
www.portic.cat

Disseny de la col·lecció: Domènec Òrrit

Foto coberta: pintura i foto de "Braguerada", Sergi Mas
Fotos de la contracoberta: Llorenç Soldevila
Foto de l'autor a la solapa: Ernest Biosca

Coordinació editorial: Ricard Giramé
Coordinació gràfica: Roger Soldevila
Documentació i àudio: Jordi Chumillas

Fotografies de L. Soldevila excepte:
Quim Aloy 188
Salvador Redó 95, 149, 151
David Vallecillo 15, 17, 19, 41, 44, 50, 51, 52, 70, 80, 83,
98, 99, 100, 101, 123, 124, 177 i 220.

ISBN: 978-84-9809-469-5
Dipòsit Legal: B. 20.536-2023
Impressió: Egedsa

L'editor ha mirat d'identificar els propietaris de tots els textos i aconseguir-ne l'autorització.
Si en algun cas no ha estat possible, l'editor sol·licita que se li comuniqui.

Tots els drets d'edició reservats.

Sumari

Pròleg	9		
CANILLO		LA MASSANA	
Ermita de la Vall d'Incles	14	Pic de Comapedrosa	70
Monòlit dedicat a Verdaguer	16	Port de Cabús	71
Estany de Juclar	17	Coll de la Botella	72
Port d'Incles o de Fontargent	19	Vall de Setúria	74
Sant Bartomeu de Soldeu	20	Bordes de Setúria	75
Mirador del Roc del Quer	22	Sant Cristòfol d'Anyós	76
Ca l'Armany	23	Farga Rossell	79
Església de Sant Serni	23	Port de Creussans	80
Molí del carrer Major	25	Església de Sant Iscle	81
Sant Miquel dels Prats	26	Plaça de la Ciutadania	82
Santa Creu de Canillo	27	Estació de Pal-Arinsal	83
Sant Joan de Caselles	29	Sant Andreu d'Arinsal	85
Creu de Meritxell o		Mas de Ribafeta	86
de Carlemany	31	Estela dedicada a Agustí Bartra	87
Ermita de Meritxell	32	Hotel Palanques	89
Santuari de Meritxell	36	Monument als Passadors	91
		Pont de Sant Antoni de	
		la Grella	93
		Església de Sant Antoni	
		de la Grella	94
ENCAMP		ORDINO	
Port d'Envalira	42	Coll d'Ordino	98
Escultura a l'Amistat	44	Arcalís	99
Antic refugi Calones	46	Sorteny	100
Església de Sant Pere del Pas		Bordes de l'Ensegur	101
de la Casa	48	Ansalonga	102
Cercle glacial dels Pessons	49	La Cortinada	103
La Portella Blanca	50	Sant Roc de Sornàs	105
Grau Roig	52	Cal Pal	106
Els Cortals. Església de Sant		Arans	107
Felip i Sant Jaume	53	Església de Sant Corneli i	
Sant Romà de les Bons	55	Sant Cebrià	108
Cal Cotxa de les Bons	59	Sant Pere del Serrat	110
Església de Santa Eulàlia	61	Hotel Serrat	112
Sant Miquel de la Mosquera	64	Hotel Coma	113
Museu Etnogràfic Cal Cristo	65		
Cal Joan Antoni	67		

Casa Areny Plandolit	114
Casa Rossell	116
Monuments a Verdaguer	117
Església de Sant Serni de Llorts	118
Ermita de Santa Bàrbara	120
Estanys de Tristaina	122
Pic de Casamanya	123

ANDORRA LA VELLA

Pont de la Margineda	126
Mirador de la Comella	128
Centre penitenciari de la Comella	129
Sant Vicenç d'Enclar	131
Santa Coloma	132
Cementiri vell	135
Tomba d'Esteve Albert	136
Plaça del Príncep Benlloch	137
Casa Guillemó	140
Biblioteca Nacional	142
Placeta de Sant Esteve	144
Antic hostal Calones	145
Plaça del Poble	147
Casa de la Vall	149
Antic hotel Mirador	153
Plaça dels Set Poetes	156
Església de Sant Esteve	158
Monument del bisbe Benlloch	159
Racó del mestre Josep Fontbernat	161
Centre de Congressos	163
Fira de bestiar	164
Consell General	165
Poema corpori de Joan Brossa	166
Antics magatzems Prisunic	167
Plaça de la Rotonda	168
Parc Central	170
Creu de Terme	171
Andorra Park Hotel	172
Passeig del Rec del Solà	172
Hotel Sasplugas	174

SANT JULIÀ DE LÒRIA

La Farga de Moles	176
Mirador del riu Runer	177
Balma de la Margineda	178
Monument al síndic Cairat	180
El Comú antic	180
Jardins de Juberrí	181
Mirador del Coll de la Plana	183
Capella de Sant Cristòfol de la Rabassa	184
Església de Sant Julià i Sant Germà	185
Cal Senzill	187
Casa Ribas	189
Antic Hotel Pol	190
Museu del Tabac	191
Santuari de Canòlic	182

ESCALDES-ENGORDANY

Sant Miquel d'Engolasters	196
Estany d'Engolasters	199
Mirador de sa Calma	200
Pont de la Tosca	201
Camí de les Molleres	202
Font del Metge	203
Pont dels Escalls	204
Caldea	205
Prat de la Mola	207
Pub Polaris	209
Hospital de Nostra Senyora de Meritxell	210
Museu del Perfum	212
Església de Sant Pere Màrtir	213
Antic Hostal Valira	215
Plaça de Santa Anna	216
Pont d'Engordany	217
Cementiri vell	218
Port de Perafita	219

BIBLIOGRAFIA, ÍNDEX D'AUTORS

I POSICIONS GPS	221
---------------------------	-----

CANILLO

■ Canillo

Ermita de la Vall d'Incles La vall d'Incles és una de les més àmplies d'Andorra. Entre les poblacions del Tarter i Canillo, és una vall glacial en forma de «U» que conserva bona part de la seva salvatgia. A través de la vall s'arriba a l'estany de Juclar, el més gran del país, o bé al refugi del Siscaró o a l'estany de la Cabana Sorda, al port d'Incles, a 2.260 metres d'altitud, que fa frontera amb França, i al camí del Roc de l'Home Dret. Des de la carretera veiem una vall oberta i ufanosa, curulla de gramínies i de color, però a mesura que ens hi endinsem es va tancant i oferint una visió més alpina. Té un ric ecosistema: segons l'època de l'any, amb paciència i una mica de sort, es poden veure exemplars de grans rapinyaires com el voltor comú, el trençalòs o l'àguila daurada. Al voltant dels llacs i rius s'hi observen diverses espècies de tritons, marmotes (al Siscaró) i la granota vermella. També hi podreu trobar, sempre fent atenció, esquiroles i cabirols, espècies comunes del Pirineu, a més d'ocells com la cadenera o el reietó, l'ocell més petit d'Europa (dins els boscos de pi negre). Un cop serem a l'ermita a mig camí de l'itinerari, a 1.820 metres d'altitud, o bé en qualsevol altre punt podem servir-nos de la lectura de tres poemes que li foren dedicats per part de Caterina Guerrero, Miquel Lladó (Castelldans, 1919 – Andorra la Vella, 1999) i Miquel Martí i Pol (Roda de Ter, 1929 – Vic, 2003). [@ndrets.cat](https://www.ndrets.cat)

La Vall d'Incles

«Les Valls d'Ordino i d'Incles són plenes d'harmonia, de somni i de misteri al raig que hi deixa caure l'hemisferi».

Jacint VERDAGUER

Fervent l'hemisferi... oració alta i viva,
enllumena el calze obert a l'univers,
de cara al cel, la «vall d'Incles», creativa,
enlaira l'estela en l'infinít esmerç.

Pelegrí dels cims!... a voltes del blau arriba,
entre refillets, un càntic alçat vers
l'harmonia, dels prats, la sement aviva,
i la muntanya canta al bell fons d'un vers.

S'obren les poncelles, en ramells florides,
decanten llurs rimes, d'aromes cafides,
a saltirons el riuet es vol alçar.

Misteris cavalquen per sobre la brisa
quan la llunyania la florida irisa,
l'ànima s'enlaira al bres d'un somni clar.

Caterina GUERRERO I UBACH, *Flors boscanes. Poemes*, p. 141.

“

Vall d'Incles

Si pogués, passejaria lentament
per la vall d'Incles, i de tant en tant
m'asseuria en un marge i deixaria
que la remor de l'aigua i la del vent
em penetressin fins a sadollar-me.

Més tard, desfent el camí, colliria grandalles,
i sortiria de la vall com qui
surts d'un indret sagrat i porta als ulls
la lluïssor de la pau recobrada.

Miquel MARTÍ I POL, *Obra poètica 14. 1991-2003*, p. 333.

Monòlit dedicat a Verdaguier

Aquest monòlit fou inaugurat el 1961, arran del festival d'homenatge al poeta organitzat aquell any. Hi ha inscrits els versos de *Canigó* referits a les valls d'Ordino i Incles. Els hi podem llegir així com la llegenda d'«El tresor de la Font de Manegó», recollida per Esteve Albert (Dosrius, 1914 – Andorra la Vella, 1995).

“ El tresor de la Font de Manegó
Entre la bucòlica, inefable, pastoral
i perfumada vall d'Incles, una de les més
característiques de tot el Pirineu, i la regió
del llac de Fontargent, que és també una
pura meravella, hi ha el pla de Manegó,
ben herbat i regat per moltes fonts, enclòs
entre rebaixants flanquejats de tarteres i
precipicis.

No gaire lluny de la pròpiament anomenada font de Manegó hi havia enterrat un peçó d'or. Per escrits antics i testamentaries de Barcelona hom devia tenir-ne esment, i uns pics de fusta, uns senyals a les pedres i uns «seclo-nets» (petits recs) que aparegueren sobre el terreny feren pensar que algú anava localitzant-lo. Més endavant els pastors s'adonaren que hom hi havia fet un gros forat. Però el fet paorós es produí després.

Quatre persones, dos homes i una dona de Canillo, amb un foraster, van anar a Manegó. Feren un quadre amb quatre ratlles a terra, i van ficar-s'hi. Encengueren un foc. Un va treure's un llibre de la butxaca, i un altre va començar a escalfar una burxa de ferro. Aquell llibre duia les instruccions, i així l'un llegia i l'altre feia l'acció corresponent. Al llibre hom els encarregava que, sobretot, s'abstinguessin d'anomenar Déu i la Verge Maria, i que només fessin les invocacions que hi eren dictades.

Quan la burxa era roent, la treien del foc i feien uns signes, mentre deien unes invocacions. A la primera, el diable els va aparèixer al cap del pla, amb un cabàs, i tot dient: «Aquí el teniu, i no l'haureu!».

Tornen a enroentir la burxa, a llegir el llibre i a fer els senyals, i el diable fa un primer pas o salt cap a ells, i, repetint les paraules, els mostrava el tresor dins el cabàs. Anaven repetint l'operació, i el diable anava acostant-se, sembla que a contracor, ja que a cada cop deia: «Aquí el teniu, i no l'haureu!».

Segurament, però, l'haurien hagut, i ja se'l veien seu; sinó que a l'hora de fer el darrer pas, quan ja eren a punt de ficar el diable dins el quadre, la dona es va espantar i exclamà: «Jesús! Reina santíssima!».

LLavors es produí un tal terrabastall, que l'un va anar a parar a Sant Pere, i l'altre, a Sant Pau, per aquelles muntanyes, i no es van tornar a trobar plegats fins quatre dies més tard.

Estany de Juclar El refugi de Juclar està situat a 2.310 metres d'altitud, al costat dels estanys del mateix nom, a la capçalera de la vall d'Incles. Durant els mesos d'estiu, té guàrdies de l'1 de juny al 30 de setembre, encara que hi ha la possibilitat d'obertura fora d'aquestes dates sota reserva. Quan el refugi està tancat, queda habilitada una part lliure annexa, amb capacitat de sis places. El refugi o l'estany seran uns bons llocs per llegir-hi un fragment d'*Entre el torb i la Gestapo*, de Francesc Viadiu (Solsona, 1900 – Sant Llorenç de Morunys, 1992), que descriu l'accidentat pas dels protagonistes de la novel·la pel port de Fontargent.

“ Eloise anava estudiant aquell home eixut, de tipus muntanyenc, pastor sens dubte, flac, arrugat, més ben dit, apergaminat, força brut. Feia de pudor de suor agra.

–Sou andorrà? –li va preguntar amb l'esperança d'entaular una conversa regular.

–No –respongué.

–Però, és Andorra aquí?

–No! –tornà a contestar amb la mateixa sequedat.

–Voldríeu dir-me on som, doncs?

–Què li diré jo, bona senyora, som al peu del Pic de Rulle i a prop de l'estany de Fontargent. Territori francès, encara –li respongué mirant-se-la fixament de cap a peus.

No hi havia manera de seguir la conversa. Aquell home sorrut i lacònic es limitava a contestar estrictament el que li preguntaven. Feia la sensació de malfiar-se. No obstant això, a Eloise no li semblà mala persona.

- Som molt lluny d'Andorra?
 –Una horeta.
 –Quin és el primer poble que trobarem?
 –Hum! –féu l'home després de tornar-se a mirar Eloise i els dos canadencs, que continuaven dormint a tot gas.
 –Què vol dir?
 –Que no crec que arribeu a cap poble.
 –Per què no? –féu Eloise, estranyada.
 –El primer poble que hauríeu de trobar seguint per aquesta direcció seria Soldeu, però dubto que hi arribeu.
 –Per què?
 –Perquè hi ha molta neu i no passareu el Port de Fontargent.
 –Que no el passa ningú aquest port?
 –Prou! Jo mateix l'he passat avui.
 –Llavors, no comprenc per què no l'hem de passar nosaltres.
 –Oh! És que jo sóc jo i vosaltres sou vosaltres.
 –Escolteu, bon home, nosaltres som uns fugitius i ens cal arribar a Andorra.
 –Sí, no cal que ho digueu: prou que es veu d'una hora lluny que sou uns fugitius.
 –És que no ens podríeu acompanyar un tros fins a passar el més dolent?
 –De cap manera –contestà decidit.
 –I per què?
 –Perquè encara que la meva pell sigui vella i arrugada li tinc molta estima.
 –Però, quin perill hi teniu, si no ho sabia ningú?
 –Això és el que creu vostè, però els alemanys ho saben tot.
 –No podríeu, almenys, donar-nos algunes indicacions? No som pas gent dolenta.
 –Ja m'ho penso que no sou gent dolenta. En el temps que correm, la gent dolenta no té cap necessitat d'escapar-se per les muntanyes. Mireu: seguiu aquest rierol fins que trobareu l'estany de Fontargent. A l'estany heu de deixar el rierol i avançar de cara al sud fins que trobareu el port de Fontargent, que dona a la Vall d'Incles. Al cap de mitja hora d'haver passat el llac ja sereu a Andorra. Heu de sortir en fer-se fosc per evitar la vigilància de les patrulles alemanyes.
 –I digueu-me, bon home. Per què creieu que no hi arribarem?
 –Perquè aneu mal equipats pel terreny que heu de passar, i no feu cara de conèixer la muntanya.
 –Aquesta nit hem pujat de les Cabannes aquí –li contestà Eloise, coratjosa.
 –Sí, però fins aquí a penes heu trobat neu. D'aquí cap amunt ja serà tota una altra cosa. En fi, potser m'equivoqui, si es gira el torb...
 –Si es gira el torb, què?
 –Si es gira el torb us trobaran rígids d'aquí a un parell de mesos quan el sol hagi fos la neu.
 –No serà tant...
 El jai va plegar els trastets, es va posar el mocador de fer farcells al braç i es va acomiadar d'Eloise amb una “bona sort” i va emprendre el camí avall.

Port d'Incles o de Fontargent El port d'Incles, o port de Fontargent, es troba a la capçalera de la vall d'Incles, el qual era i és un pas habitual entre Andorra i França, antigament molt freqüentat pels contrabandistes que anaven a peu. Amb un desnivell de 570 metres, té una dificultat accessible i, d'ací estant, en menys de tres hores es pot arribar als estanys de Fontargent. Un fragment d'*Entre el torb i la Gestapo*, de Francesc Viadiu, en què descriu la fúria del torb, hi podrà ser una lectura oportuna.

“ –Ja et trauré jo la mandra –crijava el Gegant, irat. I va desfermar la fúria del torb, que s'estengué, udolant, per les carenes i afraus esfilagarsant la boira que, esfereïda, s'eleva cuita-corrents fins a tapar la claror de la lluna. Quan hagué remuntat la boira fins a tapar l'horitzó i deixar la terra en tenebres, el torb començà un nou atac arran de terra. Les seves ràfegues arrossegaven quantitats astronòmiques de partícules de neu fina que se'ls introduïa pertot: als ulls, als narius i a les orelles. Els obligava a parar-se sovint i a protegir-se la vista amb el braç. Era la clàssica tàctica del Gegant: fer perdre temps a l'invasor mentre el gros de les ràfegues del torb anava esborrant la traça del camí amb la neu que movia al seu pas. No havien fet ni dos quilòmetres pels dominis del Gegant que Eloise i els seus acompanyants es trobaven completament desorientats. La traça havia desapare- ● ● ●

gut. Al davant no tenien res més que una superfície uniforme. La visibilitat era nul·la completament. A vegades el torb els sacsejava, com si fossin espantaocells. Altres vegades els arremolinava deixant-los coberts de neu. Caminar amb la incertitud de no saber si en posar el peu trobaràs terra ferma o bé cauràs dins una congesta profunda és quelcom que esgota el més fort. Cada dos per tres havien de lliurar una batalla per a sortir de les congestes que els empresonaven i cada vegada tardaven més a posar-se en marxa. Eloise era l'única que avançava una mica sense adonar-se que els seus companys ja no la seguien. [...]

Tots tres van desaparèixer engolits per una congesta més profunda que les que havien trobat fins llavors. Solament Eloise, concentrant totes les seves forces, va reparèixer a la superfície. Fou un esforç que va esgotar la seva residència física i va haver d'aturar-se fins que el cor alentís el ritme dels seus batecs.

Es va estendre sobre la neu. Que bé que s'hi estava sobre aquell llit de neu esponjosa!... Una son dolça s'apoderà de tota ella cloent-li les parpelles...

El Gegant havia acabat la cacera i frenava la fúria del torb. El torb quiet, la boira no va tardar a deixar-se caure als avencs d'on havia sortit i la lluna brillava de nou en ple firmament il·luminant-ho tot. La muntanya va tornar a lluir el seu mantell de diamants, safirs, robins i maragdes que, a la llum de la lluna, rivalitzaven amb la lluisor dels estels de l'Infinit.

El Gegant es revestia de les seves millors gales per rebre el cos d'aquella heroïna que jeia reposadament emmarcada per la neu jaspiada de pedreria preciosa.

Abans d'embolcallar-la definitivament, li va dir a l'orella, tot ple d'emoció:

—Seràs el trofeu més preuat. Et guardaré gelosament en el més recòndit dels meus dominis, perquè el sol no et descotxi. Si haguessis caigut a les mans de la Gestapo t'haurien profanat barroerament el cos i t'haurien torturat d'una manera horrible. La mort t'hauria deixat amb les faccions monstruosament deformades, com totes les víctimes de la tirania totalitària. Aquí conservaràs la teva bellesa i aquesta rialla dolça i mannyaga que mai més no s'apagarà dels teus llavis!...

Francesc VIADIU, *Entre el torb i la Gestapo*, p. 219-221.

Sant Bartomeu de Soldeu Soldeu és un nucli de població que depèn administrativament de la parròquia de Canillo. El 1963, les famílies Baró, Salvans i Torrallardona van crear les pistes d'esquí de Soldeu, posteriorment anomenades Soldeu – el Tarter. Amb el temps, el comú de Canillo i Crèdit Andorrà es van convertir en els accionistes majoritaris d'ENSISA, que després es fusionaria amb Pas de la Casa – Grau Roig, que donaria lloc a l'actual Grandvalira.

L'església de Sant Bartomeu es troba situada a l'extrem est del nucli urbà arran del camí ral i a pocs metres de cal Calbó, família que la tingué com a capella fins al 1915, quan la va cedir al poble. Fou construïda entre els segles XVII o XVIII. El seu estil correspon al tipus d'arquitectura religiosa popular d'època barroca. Està formada per una planta rectangular que té a l'extrem sud-est un absis quadrangular, un porxo –cobert amb un aiguavés– i la sagristia adossats al mur sud de la nau. Cal destacar-hi un baldaquí del segle XV, l'únic existent al

Principat, amb elements ornamentals gòtics i una pintura que representa la glorificació de Jesucrist. En l'interior o exterior de l'església podem llegir un fragment de la memòria de Josep Sebastià Pons, que s'hostatja en un antic hostel del poble i ens recrea una realitat andorrana que el progrés ha esborrat del tot, i un fragment de *Mort sota zero*, de Ludmilla Lacuesta (Illa del Riberal, 1886-1962).

“ Després vam baixar fins al poble de Soldeu, la primera casa del qual era l'hostal. Vaig entrar-hi ben confiat, després d'aquella caminada, però aviat em vaig haver de desencisar, perquè l'hostalera, avisada per una minyona, es negà secament a allotjar-nos. Quin desengany! Pel que semblava, ens prenia per enginyers de la Societat de Forces Hidràuliques, la FHSA, d'inicials funestes, que trastornava els usatges ancestrals i la tradició immemorial del país. Vaig obstinar-me, malgrat tot. Llavors l'hostalera va desaparèixer amb el seu mocador negre al cap, per aconsellar-se, i tornà pocs minuts després per declarar:

–Us podem donar menjar, però no res més.

Vaig atribuir el seu refús a desconfiança, i, apel·lant a tota mena d'arguments, la nit, el cansament, les llargues distàncies, vaig pregar-li que considerés els ulls límpids dels meus companys. Em penso que mai no he estat més eloqüent, però la dona m'escoltà sense obrir boca, impassible, i més dura que un bloc de glaç.

Devia reflexionar, a la seva manera. Finalment, jo anava a abandonar la partida quan l'hostalera decidí que podíem quedar-nos, puix que no érem persones de condició massa elevada:

–Ja que no sou tan senyors, us podeu quedar.

Vam disposar, doncs, amb la protecció de Nostra Senyora de Meritxell, d'una cambra composta de dues alcoves separades per cortines de cretona vermella. La cambra donava a un balcó de fusta on s'assecaven les xarxes de pescar truites. Quan vam tornar-hi ja no vam trobar la cambra, i ens calgué acontentar-nos d'un sol llit i d'una estora, i és per això que encara em recordo del vell hostel de Soldeu.

Mirador de Roc del Quer

El mirador del Roc del Quer, o mirador de Canillo, com moltes persones el coneixen, és en realitat una passarel·la de vint metres de llargada, dels quals vuit s'assenten en terra ferma, però els altres dotze s'endinsen en la panoràmica de la vall. Aquesta part de la passarel·la està constituïda per un sortint suspès en l'aire, de manera que et fa creure que són les persones que estan en suspens, a punt d'emprendre el vol, perquè gran part del paviment és de vidre transparent, fet que remarca la sensació d'altitud i suspensió. Sobre l'extrem hi ha una escultura d'un pensador, obra de l'artista Miguel Ángel González. La seva actitud, calmada i reflexiva, convida el visitant a seguir els seus passos. Hi escau la lectura d'un fragment de *Casa Margarit*, de Josefina Guerrero, que descriu com els personatges albiren Canillo des de les altures baixant d'Ordino per dalt de les muntanyes.

“ Encengueren un foc amb branques de pi, aconseguiren fer una bona brasa, i allí cogueren les costelles i la botifarra. L'olor de la carn es barrejava amb la flaire balsàmica i el resultat fou excel·lent.

Després de dinar, refets, feien bromes sobre la pujada, en tindrien una de grossa per explicar. Realment aquell bosc era feréstec i de vegades massa cantellut.

A primera hora de la tarda, en prendre el cafè, el senyor síndic pregunta als de Canillo, que també hi havien pujat:

–No hi ha cap cotxe que vagi de Canillo cap a baix, cap Andorra?

–Potser sí que en trobarem un –contestà el senyor cònsol, l'Armany.

–Doncs baixarem a peu fins a Canillo, d'aquesta manera ens mirarem el terreny –continuà el senyor síndic.

El Jeep, el Pepito i d'altres d'Ordino s'acomiadaren i se'n tornaren per on havien pujat.

Els dos síndics i el cònsol de Canillo anaren muntanya avall, caminant. La baixada va ésser llarga. Era més segur, però, anar a peu.

A la fi besllumaren Canillo, a baix, sota els seus peus, abrigat per un rocall.

Com un ressò, de llurs cames els pujava fins al pit, una mansuetud que els eixamplava els pulmons. Ja podien respirar tranquil·lament.

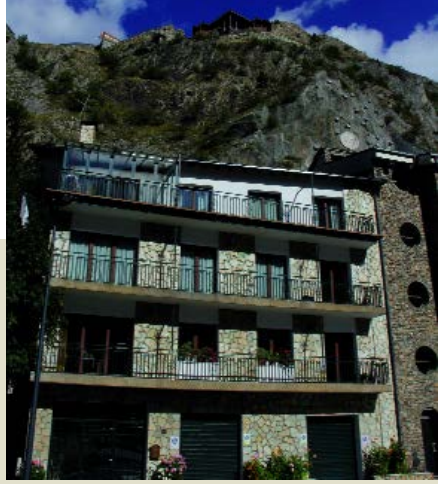
En contemplar Canillo de dalt estant del penyal, a la contraclaror del primer foscant, es veu un conjunt de pedra amb distintes llums –les de cada casa– i una mica esmortuïda, a un costat la lluentor del vell campanar romànic, que senyoreja per sobre les llosades, auster i alhora acollidor.

A l'altra banda del poble, passada la carretera, albiren el Valira d'Orient, l'aigua borbolla cristal·lina i arrossega clarors primiceres dels llacs dels Pessons, on neix.

El voregen pollancre que s'alcen ardits, i esbullen la crinera al pas de l'oratjol, on alguna voladúria d'aucells aleteja i a voltes fa caure una pluja de volves blanques, dòcils, que es fonen a l'ombra dels arbres en el prat, al besllum.

Ca l'Armany Ca l'Armany, amb aspecte renovat, es troba al número 61 de la carretera (Av. de Joan de Caselles). En ser-hi al davant podem llegir un fragment d'*Entre el torb i la Gestapo* que hi fa referència.

“ La vida a Canillo se'm feia monòtona, desesperant. La manca de noves de França i dels meus familiars em destrossava els nervis. La cuina de la senyora “Angustias”, amb el maneig incontrolat de sal, “pimienta” i “clavo”, desfeia el meu aparell digestiu. Feia tres visites diàries. Una al correu francès, per si rebia noves i podia continuar sent útil. L'altra al correu espanyol, per si rebia res dels meus familiars, i la darrera a ca l'Armany, per escoltar les emissions de la BBC. Els dies passaven i de França no venia la represa de contacte esperada. D'Espanya, la meua família no donava senyals de vida, i per la BBC m'informava que els alemanys es desbordaven per les estepes de Rússia i que els submarins engegaven cada dia més tonatge a fons. Bona beguda per als meus nervis!

Va començar el mes de desembre amb una ofensiva del torb que udo-lava furiós nit i dia. La finestra de la meua cambra cruixia tota la nit amb la impressió que d'un moment a l'altre anava a cedir a les seves impetuoses manxades. L'insomni em feia les nits inacabables. De continuar a Canillo m'hauria posat malalt perquè la vida se m'hi feia impossible. Vaig escriure al “centre” informant-los que em traslladava a Andorra, a l'Hotel Mirador.

Francesc VIADIU, *Entre el torb i la Gestapo*, p. 63-64.

Església de Sant Serni Sant Serni de Canillo va ser construïda en època barroca al segle XVII i s'hi conserven diversos vestigis romànics als murs de l'exterior, el baptisteri de granit i, descobertes el 2009, unes restes arqueològiques del subsòl de la nau que podrien ser estructures de la primitiva construcció del segle XII o bé d'un temple anterior al romànic. El campanar de torre és el més alt d'Andorra. A l'interior, s'hi poden admirar una talla gòtica policromada d'un santcrist del segle XIV i el retaule barroc de l'altar major dedicat a sant Serni, bisbe de Tolosa. Hi podem llegir un poema pràcticament desconegut de Josep Maria de Sagarra (Barcelona, 1894-1961) dedicat a una figura de sant Jordi que forma part del retaule, escrit en una estada que va fer a Canillo als anys 20 del segle passat; dos fragments de prosa descriptiva respectivament de Lluís Capdevila (Barcelona, 1895 – Andorra la Vella, 1980) i Joaquim Santasusagna (Reus, 1899-1982), que ens traslladaran mentalment a uns entorns ben diferents dels que veurem ara; també un fragment de dietari de Ramon Rossell i Serra (Belcaire, 1939), rector de la parròquia durant més de cinquanta anys, un fragment de les memòries d'Albert Pla Naudí i un poema de Manuel Pal Casanovas (Ortodó, 1932). @ndrets.cat

Invocació de Sant Jordi

I si et volem tenir al nostre costat,
 sant de la juvenesa,
 sols et volem com t'hem imaginat,
 sempre amb l'ànima encesa!
 I perquè tens un rostre somrient,
 i una cabellera perfumada
 abandonada graciosament,
 i perquè fas tan goig a la mirada,
 per'xò sant Jordi, et duem voluntat,
 perquè ets el nostre, diferent dels altres
 i ets més valent i més agençat,
 i et sentim com bategues amb nosaltres.

Parròquia 7

L'últim, Mare, a lloar-vos
serà Canillo.

Amb sis rossinyols d'Aina
canto i refilo.

Del fred bé m'arrecero
i al gel patino.

Per les neus de l'altura
com vent rellisco.

Amb aquell que em visita
corro i camino.

Quan se'n va, bon viatge
bé li desitjo.

Jo amb Vós em quedo, Mare;
res tan estimo.

Meritxell és ma glòria.
Tots aquí invito!

Manuel PAL CASANOVAS, *Llavors de llum. Invitació a la joia.*
Poemes per Andorra, p. 41.

Molí del carrer Major

Canillo antigament disposava de diversos molins d'aigua per moldre el blat i obtenir farina a les vores del riu de Montaup. Casa Passamané, Casa Toni, Casa Enraulat, Casa Federico, Casa Som, Casa Bonavida tenien el seu molí. Actualment la majoria han desaparegut, transformats en habitatge. Únicament resta dempeus el molí del carrer Gran, al peu de l'església de Sant Serni, visitable com a atracció turística, per testimoniar l'antic patrimoni dels canillencs. En ser-hi a dins o al seu voltant, podem servir-nos de la lectura d'un text de Melcior Font (Sant Andreu del Palomar, 1905 – Barcelona, 1959) en què recrea l'antiga trama urbana dels petits pobles andorrans.

VI - Pobles tot plaça, cases tot balcó

Andorra al paisatge té una força tan absorbent que és ell, en definitiva, al qui ha bastit les cases. Només allí on ell s'hi ha avingut, ha estat possible d'edificar-hi pobles. I, en el moment precís, ha estat també el paisatge el que ha proporcionat els elements: rocs del riu per fer parets; pissarra per les teulades.

No es tracta d'una edificació innoble. La seva severitat no aclapara. Té l'actitud arrupida d'estar sota la neu, però el riu i els prats hi posen el punt d'alegria indispensable.

Com que de la muntanya la que proporciona els elements, en vol, en certa manera, la possessió. I de fet, des de lluny amb prou

feines destrieu allò que és poblat d'allò que és muntanya. A moments, però, segons d'on ve la llum, la pedra pissarra dels teulats llu màgicament, i rentada de pluja, fa lliscar-hi els ulls.

És ben cert que la mà de l'home és a penes visible en aquesta edificació. Fa l'efecte que les parets s'han alçat totes soles, com els pollancs. La fusta tampoc no hi traeix la intervenció de l'home. Com que a penes hi ha fusta nova enlloc, el to és tan patinat, almenys, com el de la pedra.

Els pobles d'Andorra són tots plaça i les cases totes balcó. Carrers de pendent, plens de còdols, finestres de pedra blavosa, portals rodons, giragonses inversemblants, cases que es decanten, carrers de tres pams, on el camí és més aviat la llenca de cel de dalt, que el pas que hi ha sota...

Però de tant en tant, únic vestigi humà, hi ha una balconada de ferro, amb una decidida tendència al recargolament. Les poques clavellines hi deuen néixer soles. Pengen avall les fulles primes i ni gosen lluir massa la flor...

De part de dins, la fusta ho és tot, sostre i sòl, paret i portalada.

El to dels pobles d'Andorra és el torrat fosc, que tira a negre, trencat per pedres d'un blau indefinit. I per si mai podien aclarir-lo, hi ha encara la balançada de la negror del ferro cargolat als balcons.

Melcior FONT, "Postals d'Andorra", dins *Andorra. Àlbum Meravella. Vol. III*, p. 53.

Sant Miquel dels Prats

Sant Miquel de Prats és una església romànica construïda en un terreny amb desnivell, de forma que l'absis i part dels murs laterals queden mig soterrats, excepte la façana. Els materials són modestos, amb l'aparència d'austeritat típica del romànic rural. Els murs, d'un metre de gruix, són formats per pedres de llicorella irregulars. La planta és rectangular, amb un absis semicircular sense finestres. La porta d'entrada és a la façana principal i s'hi accedeix per una escala de pedra. La porta està emmarcada per dos arcs apuntalats. Sobre el mur de la façana hi ha un robust campanar d'espanyada de dos ulls coberts per arcs de pedra calcària. Hi podem llegir un fragment de *La pau dins la guerra*, de Norbert Orobítz (Tàrraga, 1915 – Lleida, 1995), que hi és ambientat.

“ Es posà a caminar vers Encamp. Esperava que en Lluís no tingués complicacions. En arribar al pis, la Remei ja ho sabia. Prengué la moto i l'engegà en direcció a Canillo. Quan era passat Canillo i davant mateix de l'ermita de Sant Miquel, li passà el cotxe de la policia; en el seu interior el cabaler de la casa on treballava en Lluís. La camioneta seguia darrera del cotxe, que devia dur el cadàver de la víctima.

Heus ací que s'havia produït un crim a Andorra, país que feia un moment es vantava de les excel·lències, de la seva tranquil·litat, etc., etc... Ja gairebé no valia la pena d'arribar més amunt. Però la moto i l'entrà al camp davant de l'ermita de Sant Miquel.

Encengué una pipa mentre mirava distret el conjunt arquitectònic de l'església. Allí, hom podia parlar de conjunt arquitectònic, amb atri, campanar, absis, retaules i sobretot l'emplaçament enmig d'un paisatge aeri per l'altura i la distància, que donava més valor a la construcció romànica, com ho eren quasi totes les del Pirineu en la seva longitud i amplada. Després d'haver mirat el rellotge, es decidí arribar on treballava en Lluís. Veuria si necessitava quelcom.

Norbert OROBITG, *La pau dins la guerra*, p. 151.

Santa Creu de Canillo L'església de la Santa Creu de Canillo, d'estil popular de l'època barroca, es troba situada a la riba esquerra del Valira d'Orient, a tocar de l'antic camí ral que de Canillo porta a Prats i en la intersecció amb l'eix del carrer Major, presidit per l'església de Sant Serni. La primera referència documental del temple data del 1712 i el retaule és del 1739. Així doncs, originàriament, fou un lloc de passatge obligat; era la confluència de dos espais ben diferenciats, un espai constituït pel poble de Canillo i un segon integrat pels prats i els camps de conreu en un context rural. Donava la benvinguda al poble i al mateix temps formalitzava la sortida de Canillo cap als altres nuclis habitats. L'evolució del nucli urbà del poble cap al marge esquerre del riu Valira d'Orient i la construcció del pont de la Santa Creu han modificat el paisatge de l'entorn, originàriament rural, però manté la significació, els valors i el simbolisme històric. L'església, encara avui, constitueix un punt significatiu en la xarxa de camins. És, doncs, un lloc de passatge, de pregària, d'aturada i aixopluc. Per aquest motiu hi podem llegir el poema que Esteve Albert dedicà a cantar el riu Valira i un fragment d'*El cas del pessebre de Canillo*, d'Iñaki Rubio.

El Valira

(Naixença)

Fill de la pluja i la neu,
el Valira quan amaina
el gran fred, us el trobeu
que, acabant de néixer, arreu
va saltant com una daina
des dels Pessons a Tristaina.

El veieu fent saltirons
des de centenars de fonts
grans llacs i estanyons.
Ja fugint de l'altura
per canals i canalons,
per torrents i torrentons
i ribers i riberons
que escala són de graons
per un do de la Natura
que el país ens configura
des dels cims a la planura.
I el seu doll es fa abundant
perquè s'hi van ajuntant
i joiosament relliga
en aquesta terra antiga
que tot sol va agermanant
i fa de tothom amiga,
ardida i plena d'encant.
–“Sempe riu, el riu Valira?”
–“No ho creguéssiu pas, senyor!”
–diu una dona que el mira
amb una mirada d'ira
i de tant en tant sospira
amb un aire entenedidor.
“El veiéssiu quan, felló,
tot ho malmet i regira,
les cases per terra tira
i amb un braolar de por
se'ns emporta de traïdor
el bestiar mamelló
que guardàvem per dur a fira
talment aquell tonedor
que s'enduu ovella i velló
quan ve i el ramat tosquia.”

Sant Joan de Caselles

Sant Joan de Caselles és un dels edificis cabdals de l'art romànic andorrà. És una església romànica situada a tocar de la carretera que porta d'Andorra la Vella al Pas de la Casa, a la sortida del nucli urbà de Canillo. El lloc de Caselles és esmentat molt abans, el 1162. Tot i que l'església és força més antiga, no se'n troben les primeres notícies documentals fins a l'any 1312, quan hom l'esmenta com a depenent de Sant Miquel de Prats, església situada també a la mateixa parròquia de Canillo. La data de la seva construcció és incerta, potser de mitjan segle XII o, molt probablement, anterior. Té la planta trapezoidal, amb un únic absis al nord, a la part més estreta de la nau. Aquest absis exteriorment és llis i únicament presenta una petita finestra de mig punt. Interiorment és cobert per una volta de quart d'esfera. Està separat de la nau per una reixa. El campanar es troba separat de la nau, la qual cosa constitueix un cas excepcional en el romànic andorrà. És un bell exemplar romànic, de planta quadrada, potser la part més característica de l'edifici. La part inferior és cega i més amunt hi ha tres pisos de finestres: el primer amb tres obertures de mig punt, en tres dels cantons. El segon nivell d'obertures és format per quatre obertures, tres de geminades; el tercer nivell és similar a aquest. És rematat per una coberta a quatre aigües. El conjunt té també dos porxos, un al cantó del campanar i des d'aquest fins al mur dels peus de la nau. El segon és comunicat amb el primer per una porta. A l'empara dels porxos o a l'interior del temple ens podem servir com a lectura d'un fragment del diari de Ramon Rossell en què evoca la figura d'Esteve Albert, el poema que Miquel Lladó dedicà a l'església i un altre poema de Rafael Tamarit (Bilbao, 1930) sobre la tardor andorrana. @ndrets.cat

“ El darrer dolç record hagué lloc al captard del dissabte 16 de setembre en la intimitat del romànic de Caselles. Enguany, com tots els altres anys, he celebrat amb el pare i avi Esteve Albert la missa per a la seva esposa Magdalena. Es trobava molt afeblit. Veure'l presidint rodejat.

Pels fills i nets m'omplia de goig i, ensems, m'encomanava devoció. En abraçar-lo per donar-li la pau, era jo qui tremolava. Després, un silenci profund per retrobar-me. De nou, me'n vaig anar devotament cap a ell per donar-li la comunió. Em comptes de dir-li “el Cos de Crist”, tal com mana la litúrgia, vaig mormolar-li: “És el Senyor.” Amb la mirada vaig sentir que després de tants anys encara no ho havia pronunciat amb l'entusiasme que ell volia. Era així d'exigent, el mestre Esteve Albert. Entre aquella primavera de 1957 al seminari de la Seu d'Urgell i l'inici de tardor de 1995 a Sant Joan de Caselles, han passat trenta-vuit anys amb pàgines intensament viscudes amb l'amistat de l'Esteve Albert. Els primers versos que em llegí foren els que, aïllat una temporada als Cortals d'Encamp, va escriure. Les seves paraules eren per a mi una nova música del Càntic a les Creatures de Sant Francesc d'Assís. Les seves rauxes eren pàgines viscudes de la vida de Sant Francesc, el creador del primer pessebre vivent. Avui, he de confessar que som nosaltres els qui patim les rauxes i que, per culpa de les “comoditats”, com ho repetia l'Esteve Albert, no som capaços de comprendre aquestes vides místiques. Com sant Francesc, l'Esteve Albert s'entristia davant el materialisme i consumisme que ens estenalla.